

УДК 336.71.01:005.334(477)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

ХРИСТЕНКО Олена Володимирівна,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри менеджменту і логістики

Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

e-mail: khrystenko_lena@ukr.net

ФЕДІЙ Анастасія Анатоліївна,

студентка

Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

e-mail: nastyafediy@ukr.net

Анотація. Розглянуто економічну природу ризиків у діяльності банку, підходи до трактування цієї категорії, їх класифікацію та специфіку. Досліджено методи аналізу рівня ризику, а також основні етапи управління ними.

Проаналізовано особливості управління ризиками та досвід зарубіжних і вітчизняних банків України в регулюванні їх та мінімізації.

Ключові слова: банк, класифікація, методи, ризик, управління ризиками.

Постановка проблеми. Динамічні процеси розвитку сучасного ринкового середовища призводять до значного посилення конкурентної боротьби як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Це, у свою чергу, призводить до появи нових і видозміни вже наявних факторів, які впливають на організацію та ефективність діяльності банків.

Криза у фінансовій системі, яка відбувалася протягом останніх років, показала, що функції управління ризиками в банках не приділяється достатньої уваги, а це створює загрозу ефективності функціонування всього банківського сектору.

Загалом, управління ризиками в діяльності банку – це процес, за допомогою якого банк ідентифікує ризики, контролює їх і враховує взаємозв'язок між різними категоріями ризиків. Таке завдання має бути вирішено банківською системою України в сучасних умовах стратегічної орієнтації країни з метою приєднання до європейських структур. Однак аналіз ситуації в банківському секторі показує, що банки іноді

Аннотация. Рассмотрены экономическая природа рисков в деятельности банка, подходы к трактовке этой категории, их классификация и специфика. Исследованы методы анализа уровня риска, а также основные этапы управления ими. Проанализированы особенности управления рисками и опыт зарубежных и отечественных банков Украины в их регулировании и минимизации.

Ключевые слова: банк, классификация, методы, риск, управления рисками.

зазнають фінансового краху через надзвичайно ризикову політику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти сутності ризику в діяльності банку та їх класифікація висвітлені у працях таких науковців, як: Г. Азаренкова, Л. Бондаренко, А. Граділь, Г. М. Марковіц, О. Пернарівський, О. Христофорова, В. Шарп та ін. Дослідження процесу управління ризиками в діяльності банку здійснювали Т. Васильєва, О. Гайдаржийська, А. Єпіфанов, С. Козьменко, Л. Матлага та ін.

Постановка завдання. У зв'язку з тим, що банківська сфера характеризується вищою ризикованістю порівняно з іншими видами діяльності, а уникнути ризиків неможливо, завданням сучасних банків є їхня мінімізація та обмеження. Усіма ризиками можна і потрібно свідомо управляти для ефективного функціонування банку. Метою нашого дослідження є аналіз основних теоретичних положень системи управління ризиками в діяльності банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ризик є невід'ємною частиною банківської ді-

альності. Для неї, як і для будь-якої фінансово-господарської діяльності, існує висока залежність управлінських рішень від значного числа факторів і дій контрагентів. Саме з невизначеністю або з ймовірними процесами, зазвичай, асоціюється виникнення ризику, що спричинено складністю точного прогнозування майбутніх подій.

У закордонних словниках для позначення категорії «ризик» використовуються співзвучні слова: в англійській мові — «risk», у французькій — «risqué», італійській — «rischio», німецькій — «risiko», в іспанській «riesgo» тощо. На думку філологів, категорія походить від латинського терміна «rescum», який у перекладі значить

«скеля» або «небезпека» [1] і вживався прадавніми мореплавцями для позначення небезпеки зіткнення з прибережною скелею.

Неоднозначність інтерпретації значимого і змістовного розуміння категорії «ризик» у сучасній вітчизняній і зарубіжній науковій літературі пов'язана зі спробою узагальнити в цій категорії сукупність різних факторів небезпеки і їхні можливі наслідки для тих чи інших видів діяльності. Часто автори намагаються поєднувати різні, іноді радикально відмінні, наукові підходи до визначення категорії «ризик». У цілому, узагальнюючи наявні погляди на цю проблему, ми можемо говорити про існування двох основних трактувань цієї категорії (табл. 1).

Таблиця 1

Основні підходи до трактування категорії «ризик»

Підхід	Суть підходу
Результативний	При визначенні ризику увага акцентується, в першу чергу, на результаті події (успіху або невдачі). При цьому ризик, як правило, розуміється як можливість настання якоїсь несприятливої події.
Процесний	Визначення ризику узагальнює проходження цілісного процесу від дії факторів формування ризикової ситуації до отримання результату внаслідок її існування.

Джерело: [2].

Загальний характер впливу ризику на формування результату від фінансових операцій проявляється в такому:

- якщо виявляється очікувана величина ризику, економічний суб'єкт отримує менше зростання доходу від операцій або навіть збитки;
- якщо через вплив заходів щодо запобігання і нейтралізації ризику фінансова операція дає очікуваний результат, він зазвичай більший від результатів аналогічних операцій, реалізація яких не передбачала ризику на величину премії за ризик;
- ризик за своїм характером має негативний вплив і тільки ефективний супротив такому ризику (або його початкова неправильна оцінка) може призвести до зростання очікуваного доходу;
- вищий ризик потребує відповідно більшої «премії за ризик» — винагороди за діяльність суб'єкта в умовах ризику. Тобто можна окреслити два кінцеві результати дії ризику в економічній сфері: з одного боку — ймовірність отримання збитків, з другого — потенційна, а не гарантована можливість підвищеної доходності операції. Так, на думку Г. Марковіца і В. Шарпа, позитивна дія ризику є лише проявом бажань

різних суб'єктів господарювання отримати більший прибуток у разі здійснення більш ризикових операцій [3], тобто явищем скоріше абстрактним, ідеалістичним, ніж реальним.

Можна визначити такі основні сутнісні аспекти розкриття змісту категорії «ризик»:

- в основі ризику лежить ймовірнісна природа ризикової економічної діяльності;
- ризик притаманний усім процесам і видам економічних відносин незалежно від того, є вони активними чи пасивними;
- негативні наслідки ризику, що виявляються у зростанні витрат і недоотриманні доходів, можуть бути частково усунені за допомогою управлінських заходів;
- більшість ситуацій, яким притаманний ризик, є дуже важко прогнозованими і контрольованими, тому усунути ризик повністю майже неможливо;
- відсутність ризику гальмує розвиток кожної системи, оскільки знижує її динамічність та ефективність.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [4]: ризик (з позицій банку) — це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової

вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів.

До складу ризиків у діяльності банку входять різні види ризиків:

- ризики зовнішнього середовища — нормативно-правові ризики, ризики конкуренції, макроекономічні ризики, внутрішні ризики — ризик зловживань, ризик неефективної організації діяльності, ризик неякісних управлінських рішень, ризики шахрайства, ризик неефективності системи стимулювання працівників;

- ризики організації банківських операцій — технологічний ризик, операційний ризик, ризик упровадження нових продуктів і технологій, стратегічний ризик;

- фінансові ризики — процентний ризик, кредитний ризик, ризик ліквідності, валютний ризик, інвестиційний ризик, ризик неплатоспроможності [5—7].

Для того, щоб робота банку була ефективною, потрібно використовувати відповідні концепції управління ризиками. Для забезпечення ефективності процесу управління ризиками в діяльності банку варто враховувати такі моменти:

- усі види ризиків взаємопов'язані;
- ризики, на які наражаються банки, так само безпосередньо пов'язані з клієнтськими ризиками;

- рівень ризику змінюється постійно під впливом динамічного зовнішнього середовища;

- банкіри повинні уникати ризиків навіть більше, ніж інші підприємці, тому що вони мають справу не з власними, а з чужими грошима.

Управління ризиками в діяльності банку — це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їхньої величини, здійснює їхній моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також ураховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків.

Об'єктом управління є певний процес у банківській установі, який передбачає реалізацію таких етапів, як вимірювання, контроль, ідентифікація та моніторинг ризику.

Суб'єктом управління є відповідальні особи чи певна група осіб у рамках конкретного підрозділу, на яких покладено функції вимірювання наявних відхилень ризику від потрібних значень і які реалізують управлінські дії за допомогою відповідного інструментарію, метою якого є стабілізація і вдосконалення стану об'єкта управління.

Суб'єкти управління банківськими ризиками залежать від розмірів і структури банку.

Наведемо основні методи аналізу рівня ризику в діяльності банку (рис.).

Рис. Види методів аналізу рівня ризику в діяльності банку

Розглянемо їх більш детально.

Метод оцінки фінансової стійкості (аналізу доцільності витрат). Цей метод покликаний оцінювати фінансову стійкість банку та ідентифікувати зону потенційного ризику. Існують два види цього методу. Перший — це фіксація фінансового стану банку (оцінка фінансової стійкості); другий — зіставлення фінансової стійкості банку до і після використання аналізованого проекту (оцінка доцільності витрат).

Статистичний метод визначає вірогідності виникнення втрат на основі статистичних даних попереднього періоду і встановленні об-

ласті (зони) ризику, коефіцієнта ризику тощо. Перевагою такого методу є здатність аналізувати й оцінювати варіанти розвитку подій та враховувати різні чинники ризиків у межах одного підходу. Основним недоліком такого методу вважається необхідність використання в них імовірнісних характеристик. Існують такі статистичні методи: оцінка вірогідності виконання, дерево рішень, аналіз вірогідного розподілу потоку платежів, імітаційне моделювання ризиків, технологія «Risk Metrics» і т. ін.

Метод експертних оцінок являє собою суму математико-статистичних та логічних методів

і процедур з обробки результатів опитування групи експертів. При цьому такі результати – єдине джерело інформації. У цьому разі існує можливість використання життєвого і професійного досвіду учасників, а також їхньої інтуїції. Методи експертної оцінки ризику історично виникли першими.

Перевагою таких методів є те, що експертна оцінка може використовуватися в умовах дефіциту і браку інформації.

Аналітичний метод допомагає окреслити шанси виникнення втрат на основі математичних моделей і використовується часто для аналізу ризику інноваційних та інвестиційних проєктів. Існують такі аналітичні методи: аналіз чутливості, метод коригування норми дисконту

з урахуванням ризику. Це найпростіший метод та найпоширеніший на практиці.

Також для оцінки процентного ризику і ризику ліквідності використовують GAP-метод. Згідно з цим методом деякі активи і пасиви розподіляють на часові періоди. Порівнюючи потоки, отримані від розміщених активів і зобов'язань за кожен часовий період, визначають та оцінюють рівень ліквідності банку.

Контроль за банківськими ризиками, їхній аналіз та управління ними — один із найважливіших факторів, який визначає прибутковість банку на перспективу.

Процес управління ризиками в діяльності банку поділяється на чотири послідовні етапи (табл. 2).

Таблиця 2

Процес управління ризиками в діяльності банку

Назва етапу	Характеристика етапу
Ідентифікація	Визначення джерела ризику, сфери розповсюдження та можливих ризикових ситуацій
Квантифікація	Кількісна оцінка ймовірності настання ризику та можливих збитків за кредитною операцією
Мінімізація	Зниження рівня ризику через використання специфічних для кожного його виду методів управління
Моніторинг	Система заходів, спрямованих на здійснення контролю за ризиковим об'єктом і своєчасне реагування на можливі зміни певних параметрів діяльності

Для того, щоб функціонувати ефективно в тій сфері діяльності, яка характеризується підвищеною ризиковістю, банки повинні створювати і розвивати системи управління ризиками. З їх допомогою керівники банку зможуть вчасно виявляти, оцінювати, локалізувати і проконтролювати будь-який наявний ризик.

Досліджуючи вітчизняні тенденції управління ризиком у банківській діяльності, варто відмітити, що протягом 2017 року стан банківського сектору нормалізувався. Майже всі ключові показники роботи фінансових установ мали позитивну динаміку:

- споживче кредитування почало стрімко зростати від початку року, водночас корпоративне гривнєве кредитування почало відновлюватися у другому півріччі;
- НБУ 2018 року очікує прискорення корпоративного кредитування;
- база фондування залишалася стабільною, хоча відсоткові ставки за депозитами знижувалися;
- зниження банками депозитних ставок уповільнилося лише наприкінці року через посилення інфляційних очікувань і спричинене цим підвищення облікової ставки НБУ;

– фінансовий результат банків залишився від'ємним, проте його зумовили значні збитки лише чотирьох банків;

– ключові ризики розвитку сектору — суттєва присутність держави і висока частка непрацюючих кредитів на балансах банків;

– додатковий ризик на 2018 рік — можливе погіршення очікувань бізнесу і населення в разі відсутності співпраці з міжнародними фінансовими організаціями (МФО).

Першого березня 2017 року НБУ презентував нову концепцію побудови системи організації управління ризиками в банках. Участь брали понад 40 представників банківського сектору, шістьох профільних департаментів НБУ та Міжнародного валютного фонду. Основною метою є побудова нового якісного рівня оцінки ризиків, переосмислення системи управління з огляду на підвищення відповідальності органів управління і контролю банків, повноважень ради та акціонерів. Проєкт документа базується на рекомендаціях Базельського комітету з банківського нагляду, досвіді Європейської банківської адміністрації (ЕВА) та інших провідних світових регуляторів.

Під час обговорення банкіри запропонували низку пропозицій, які потрібно розглянути для вдосконалення проекту нової концепції, а саме:

- необхідність доопрацювати положення для того, щоб об'єднати спільні принципи організації системи управління ризиками банку, види ризиків і оптимальні вимоги їх скорочення. Види ризиків повинні бути докладно описані в інших нормативних документах, які потребують окремих посилань;

- управління комплаєнс-ризиком удосконалювати і розвивати з урахуванням складності цього виду діяльності і новизни цієї функції для багатьох банків на українському ринку;

- розглянути розподіл функцій, обов'язків, відповідальності і повноважень між суб'єктами системи управління ризиками банку, зокрема правління і ради.

Національний банк зараз розпочав впровадження в Україні нової методики оцінки ризиків при обстеженні банків (risk-based approach). Методику оцінки банків розроблено на підставі європейської методології SREP (Supervisory Review and Evaluation Process). Вона характеризує загрози для життєздатності банку і вказує на потребу вжиття наглядових дій залежно від ризиків діяльності.

Методологія базується на результатах оцінки чотирьох елементів (без автоматичного підрахунку):

- бізнес-моделі банку;
- корпоративного управління і системи внутрішнього контролю;
- ризиків капіталу (кредитного, ринкового, процентного, операційного) і його достатність для їх покриття;
- ризиків ліквідності і фінансування та достатності ліквідності.

Упровадження такого нагляду здійснюватиметься поступово протягом півтора року. Повний перехід на нову систему НБУ планує завершити до середини 2018 року.

Для розуміння того, чи є стійкою бізнес-модель банку, її аналіз буде проводитися на основі економічних і математичних моделей з використанням елементів стрес-тестування. Будуть переглянуті нормативні вимоги до корпоративного управління на основі кращих світових практик і посилюватиметься контроль виконання рекомендацій НБУ. Оцінки ризику достатності капіталу і покриття ризиків проводитимуть на основі внутрішніх даних оцінки адекватності капіталу, стрес-тестування, а також підтвер-

дження даних (верифікації) під час перевірок регулятором. Оцінку ризику ліквідності та фіндування також проводитимуть на підставі внутрішніх даних адекватності, стрес-тестування та відповідності даних під час перевірок.

Для оцінки ризиків групи, в яку входить банк, і їхнього реального власника вводиться комплексна експертиза ризиків концентрації та ризиків фінансово-промислової групи.

Розглянемо детальніше світові тенденції в управлінні кредитним ризиком і ризиком ліквідності.

Зарубіжні банки для оцінки кредитного ризику застосовують спеціальні методики кредитного рейтингу, що становлять сукупність оціночних параметрів кредитоспроможності позичальника. Для них характерна комплексність і порівнянність усієї палітри факторів кредитного ризику. Англійські клірингові банки здійснюють оцінку потенційного ризику неплатежу за кредитами з використанням методик «PARSEL» і «CAMPARI».

Методика «PARSEL» включає: P (Person) — інформація про особу потенційного позичальника, його репутація; A (Amount) — обґрунтування суми затребуваного кредиту; R (Repayment) — можливість погашення; S (Security) — оцінка забезпечення; E (Expediency) — доцільність кредиту; R (Remuneration) — винагорода банку (відсоткова ставка) за ризик надання кредиту [8].

Методика «CAMPARI» більш розширена в системі оцінки: C (Character) — репутація позичальника; A (Ability) — оцінка бізнесу позичальника; M (Means) — аналіз необхідності звернення за позикою; P (Purpose) — ціль кредиту; A (Amount) — обґрунтування мети кредиту; R (Repayment) — можливість погашення; I (Insurance) — спосіб страхування кредитного ризику [9]. На практиці американські банки використовують «правило п'ятьох С»: customer's character (характер позичальника) — репутація позичальника, ступінь відповідальності, готовності і бажання сплатити борг; scarcity to pay (фінансові можливості) — припускає ретельний аналіз доходів і витрат позичальника і перспективи їхнього розвитку в майбутньому; capital — капітал, майно; collateral — забезпечення позики, достатність, якість і ступінь реалізованої застави в разі непогашення позички; current business conditions and goodwill (загальні економічні умови) — визначають діловий клімат у країні і впливають на становище банку і

позичальника. Перераховані критерії «С» іноді доповнюють шостим критерієм — control — моніторинг законодавчих основ діяльності позичальника і відповідність його стандартам банку [10].

Широко застосовується західними банками проведення аудиторської перевірки позик. Контроль за великими проблемними позиками може складатись із повторної перевірки бухгалтерської та фінансової звітності, перевірки документації, якості застави та інше. Під час контрольної перевірки розглядається питання про відповідність даної позики кредитній політиці банку, оцінюється кредитоспроможність і фінансовий стан позичальника. Важливою формою контролю за якістю кредитного портфеля, що використовується західними банками, є аудиторська перевірка позик.

Досить поширеним є спосіб захисту від кредитного ризику через продаж кредитів. Банк, виходячи з проведеної ним оцінки кредитного портфеля, може продати певну частину наданих кредитів іншим інвесторам. За рахунок цієї операції банк має змогу повернути кошти, що були спрямовані у кредитні вкладення (повністю або частково).

У США і Західній Європі при кредитуванні широко використовують скоринг — як один із методів оцінки кредитного ризику — автоматизовані системи на основі математичних і статистичних методів.

Кредитний скоринг — технологія, що використовується кредитно-фінансовими установами для визначення та оцінки платоспроможності клієнтів. Кредитний скоринг дозволяє на основі певних характеристик існуючих клієнтів і потенційних постачальників шляхом підрахунку балів визначити ризику, пов'язані з кредитуванням [11].

Розглядаючи зарубіжний досвід управління ризиком ліквідності, слід відмітити, що відповідно до законодавчих вимог з боку Федеральної резервної системи США здійснюється перевірка дотримання законодавства і регулювання банківськими установами, у тому числі оцінка їхньої ліквідності та оцінка управління ризиком ліквідності. Аудитори Федеральної резервної системи керуються Посібником про перевірку комерційних банків, який містить розділ «Ліквідність». Відповідно до цього посібника з метою ефективного управління ризиком ліквідності керівникам банку потрібно:

- розробити стратегію, політику і процедури управління ресурсами та використання коштів організації в різних напрямках і часових проміжках, що включає оцінку і планування коротко-, середньо- та довгострокових потреб у ліквідності;

- визначити систему заходів управління ризиком ліквідності, які відповідають розмірам, складності та особливостям цієї банківської установи. Залежно від установи такі системи заходів можуть варіювати від звичайної оцінки розриву у грошових потоках до застосування досить складних моделей моделювання грошових потоків;

- здійснювати адекватні процеси внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту (перегляд внутрішніх контролерів та аудиторів потрібний для забезпечення дотримання внутрішньої політики управління ліквідністю і процедур);

- забезпечити повну ліквідність банку, що вимагає планування на випадок непередбачуваних подій. Таке планування має містити добре обґрунтовані розрахунки і широкий вибір потенційних заходів щодо підтримання ліквідності, яким можна скористатися залежно від специфіки діяльності установи та виду ризику ліквідності.

Федеральна резервна система використовує програму першочергового кредиту (discount window), тобто можливість отримання банками дисконтного кредиту в цій установі для управління ліквідністю в банках, і пропонує банкам додатковий ресурс доступного фінансування з метою управління короткостроковим ризиком ліквідності (за вищою ставкою, ніж ставка планового федерального фінансування).

Керівництво банку повинно повністю оцінити потенційну роль програми Федеральної резервної системи першочергового кредитування в управлінні ліквідністю банку. Програма першочергового кредитування може бути прийнятним джерелом лише для дуже короткострокових резервних фондів.

Висновки. Таким чином, управління ризиками є невід'ємним атрибутом діяльності банків. Мистецтво успішної діяльності банків полягає в тому, щоб до настання ризикової ситуації своєчасно ідентифікувати та оцінити всі можливі варіанти розвитку подій і розробити єдино правильну та обґрунтовану ризикову стратегію. Використання в українських банках зарубіжного

досвіду формування системи управління ризиками в діяльності банку має тривати шляхом створення комплексного механізму управління ризиками, дія якого полягає у страхуванні

від імовірних, небажаних відхилень фактичних результатів від прогнозованих за допомогою фінансових інструментів, котрі застосовують у світовій практиці.

Список використаних джерел

1. Граділь А. І. Фінансові ризики у банківській діяльності : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / А. І. Граділь. — Харків : ХНУ, 2006. — 20 с.
2. Ризик-менеджмент інновацій : монографія / Т. А. Васильєва, О. Н. Діденко, А. А. Єпіфанов [та ін.]. — Суми : Ділові перспективи, 2005. — 260 с.
3. Марковіц Гаррі М. Портфоліо відбір / М. Гаррі Марковіц // Журнал фінансів. — 1952. — Т. 7. — № 1 (березень). — С. 77—91.
4. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України : Постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 № 361 [Електронний ресурс] — Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45294.
5. Набок Р. Концептуальна схема рейтингування банків України / Р. Набок, О. Набок // Вісник НБУ. — 2006. — № 8. — С. 20—25.
6. Пернарівський О. Аналіз, оцінка та способи зниження банківських ризиків / О. Пернарівський // Вісник НБУ. — 2004. — № 4. — С. 44—48.
7. Потійко Ю. Теорія та практика управління різними видами ризиків у комерційних банках / Ю. Потійко // Вісник НБУ. — 2004. — № 4. — С. 58—60.
8. Дзюблюк О. Механізм забезпечення якості кредитного портфеля й управління кредитним ризиком банку в період кризових явищ в економіці / О. Дзюблюк // Журнал європейської економіки. — 2010. — № 1. — С. 108—124.
9. Гайдаржійська О. М. Напрями удосконалення управління кредитним ризиком / О. М. Гайдаржійська, О. Г. Чернікова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. — 2014. — № 38. — С. 47—50.
10. Стешенко О. Д. Управління кредитним ризиком комерційного банку / О. Д. Стешенко, А. П. Нікітенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2013. — № 42. — С. 327—330.
11. Бобиль В. Сучасний ризик-менеджмент у банківській діяльності: теоретичний аспект / В. Бобиль // Вісник Національного банку України. — 2008. — № 11. — С. 28—32.